NICOLAE SARAMANDU, MANUELA NEVACI

CONCORDANŢE LINGVISTICE EUROPENE (PE BAZA *ATLASULUI LIMBILOR EUROPEI*)

1. Iniţiat în anii ’70 ai secolului trecut, sub auspiciile UNESCO, *Atlas Linguarum Europæ* (ALE) este cel mai amplu proiect de geografie lingvistică realizat până în prezent, la care participă lingvişti din toate ţările europene, reprezentate prin 47 de comitete naţionale. Reţeaua ALE are 2 631 de localităţi, cuprinzând peste 90 de limbi, care se grupează în cinci familii lingvistice: indo-europene, uralice, altaice, caucaziene, semitice, la care se adaugă limba bască. România este reprezentată în ALE printr-o reţea de 77 de localităţi.

Atlas Linguarum Europæ (ALE) este coordonat din 2005 de România, prin preşedintele ALE Nicolae Saramandu, secretariatul ştiinţific fiind asigurat de Manuela Nevaci şi Ionuţ Geană. Din acest *Atlas* s-au publicat nouă volume, ultimele două la Editura Universităţii din Bucureşti, sub editarea şi coordonarea noastră (Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Ionuţ Geană, care au digitalizat hărţile din volumele publicate, inclusiv ale autorilor străini). Nicolae Saramandu şi Manuela Nevaci sunt şi autori în sumarul volumului 9 ALE, cu două hărţi, însoţite de comentarii lingvistice. Prin cele două volume, publicate în 2014 (ALE I.8) şi în 2015 (ALE I.9), Editura Universităţii din Bucureşti se înscrie în rândul marilor case editoriale europene care au publicat primele opt volume ALE, alături de Editura Van Gorcum (Assen–Maastricht, Olanda) – patru volume şi Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato (Roma, Italia) – trei volume.

Prin hărţile lingvistice motivaţionale şi onomasiologice, ALE oferă o tipologie riguroasă a limbilor şi a dialectelor vorbite pe întreg teritoriul Europei. Hărţile lingvistice motivaţionale reprezintă un element de noutate în domeniul geografiei lingvistice, precum şi o metodă modernă de interpretare a materialului lexical. Din punctul de vedere al tipurilor de hărţi, ALE este o bază complexă de date pentru diferite cercetări lingvistice, oferind totodată informaţii privitoare la istoria culturală a Europei. Începând cu volumul I. 8, se folosesc mijloace informatice pentru procesarea datelor lingvistice, hărţile din volumele I.8 şi I.9 fiind digitalizate, pe baza unui program informatic elaborat în România.

2. În contribuţia de faţă, prezentăm hărţi lingvistice onomasiologice şi motivaţionale, interesul cercetării motivaţionale constând în faptul că ea depăşeşte diferenţele formale dintre limbi, permiţând identificarea asemănărilor dintre reprezentările ideologice şi culturale, contribuind, în acest fel, la explicitarea şi la studiul unui metalimbaj motivaţional, comun mai multor limbi (Alinei 1979, p. 65). Am ales în prezentarea noastră câteva noţiuni care pun în evidenţă poziţia românei între limbile romanice şi balcanice. Am luat în discuţie hărţile PAPIER şi CAHIER din ALE I.9 (vezi hărţile anexate la sfârşitul volumului), unde suntem şi autori, ca şi

Caietele Sextil Puşcariu, II, 2015, Cluj-Napoca, p. 410–417

BDD-A22917 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:19 UTC)

hărţile cu denumirile pentru ZILELE SĂPTĂMÂNII din ALE I.6 (vezi *infra*, p. 414). De asemenea, pentru a sublinia concordanţele dintre română şi unele limbi europene, am folosit pentru noţiunea URCIOR (LA OCHI) materialul inedit din arhiva ALE, care se află la Bucureşti, raportând datele din ALRR–*Sinteză*, vol. I (vezi *infra*, p. 415) şi ALAR, vol. I (vezi *infra*, p. 416).

Istoria cuvintelor care desemnează noţiunile de *hârtie* şi de *caiet* reprezintă o parte a istoriei culturale a continentului nostru. În acelaşi timp sunt puse în evidenţă relaţiile între greacă şi latină, cele două limbi de cultură ale antichităţii.

Printre cuvintele utilizate pentru a denumi **HÂRTIA**, două ne interesează în mod special: lat. *papyrus* şi gr. *χαρτί*. Cuvântul latin provine din termenul vechi grecesc *πάπυρος*, care însemna, propriu-zis, ‘trestie din Egipt’ şi, prin extensiune, ‘hârtie făcută din această trestie’. Limbile romanice occidentale au moştenit cuvântul latinesc *papyrus*, care a fost preluat de numeroase alte limbi, germanice, slave, etc.: engl. *paper*, germ. *Papier* etc. La rândul său, termenul grecesc *χαρτί* (inclusiv sub forma din greaca medievală, *χαρτίον*, diminutiv de la *χάρτης*) a pătruns în vechea slavă: *xartija* (cf. bg.; sb.; cr. *hartija*) şi în română (*hârtie*), prin filieră slavă.

O concordanţă greco-latină constatăm şi în denumirile pentru **CAIET** într-un număr mare de limbi europene. Este vorba de o motivaţie comună care se găseşte la baza cuvântului grecesc *τετράδιον* şi a cuvântului latinesc *quaternus*, ambele având semnificaţia ‘(foaie) împăturită în patru’. Cuvântul grecesc a pătruns în limbile slave prin textele religioase traduse de Chiril şi Metodiu din greacă în vechea slavă. În prezent, cuvântul se regăseşte în toate limbile slave de rit ortodox. Din limbile slave, mai exact din rusă, cuvântul de origine greacă a fost introdus într-un mare număr de limbi din Europa orientală (altaice, uralice, baltice): lith. *tetráitė*, kar. *ťetraǻ*, finn. *tetraatti*, nen. *tetradka*, oss. *tetrad* etc. La rândul său, cuvântul latinesc *quaternus*, păstrat în limbile romanice, a fost preluat de unele limbi neromanice, de ex.: din franceză: basq. *kaier*, *kaje*, cors. [kaj'e], [kaj'et], bret. *kaier*, pol. *kajet*, ukr. *kajet*, bruss. *kajeta* (dial.); din italiană: cr. [kụAdĒ\rn], sloven. [kwAdɛrno], alb. [kwAd’ɛrnə]; din spaniolă: basq. *kwaderno* (cf. sp.).

Trebuie să menţionăm aici cuvântul arab *defter* ‘caiet’, care are la bază termenul grecesc *διφτέρα* ‘pereche de rulouri de piele’, cu motivaţia originară ‘împăturit în două’. Motivaţia ‘împăturit în două’ s-a opacizat şi a fost înlocuită cu cea de ‘registru, caiet’, sens cu care a intrat cuvântul din limba greacă în limba arabă. Din arabă, termenul a pătruns în turcă, de unde s-a întors cu acest sens în limba greacă: gr. *tefteri*. În alte limbi termenul a pătruns fie direct din turcă: alb. *tefter*, fie din arabă, de exemplu în limbile turcice şi în cele nago-daghestaniene de pe teritoriul Rusiei: ing. *teptar*, tsakh. *daft'ar*, tab. *daftar*, rut. *daft'ar*, lezg. *deft'er*, *daft'ar*, bashk. [dƏftƏr], găg. *tefter*, kaz. *däpter*, kum. *tepter*, tătară *däftär*.

Numele zilelor săptămânii pun în evidenţă raporturile între greaca veche, latină şi iliră. În limbile europene denumirile zilelor săptămânii se încadrează în două sisteme principale: numeric şi planetar. Denumirile care au la bază sistemul numeric îşi păstrează, în general, transparenţa, cu precizarea că cifrele cu care se face

BDD-A22917 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:19 UTC)

enumerarea diferă de la o limbă la alta, de exemplu în cadrul tradiţiei creştine. Denumirile pentru noţiunea **MARŢI** prezintă o motivaţie prin cifra 2 (doi, a doua) în limbile slave (rus., bg. *vtornik*, sb. *utorak* etc.), dar şi prin cifra 3 (trei), în greacă (gr. *Τρίτη*). Denumirile care au la bază sistemul planetar pun în evidenţă diverse credinţe politeiste. De origine probabil egipteană, un asemenea sistem s-a generalizat la Roma (la începutul erei creştine, începând cu secolul al II-lea), de unde s-a răspândit prin împrumuturi şi calcuri în limbile celtice, germanice şi în albaneză). Dintre limbile de care ne ocupăm aici – greaca, latina (continuată de limbile romanice, exemplificate aici prin română) şi albaneza – greaca actuală păstrează în mare parte sistemul numeric: *Δευτέρα* (*Δευτέρα Σαββάτου* ‘a doua zi după Sabat = luni’, *Τρίτη* ‘a treia = marţi’, *Τετάρτη* ‘a patra = miercuri’, *Πέμπτη* ‘a cincea = joi’.

Sistemul planetar este bine reprezentat în latină şi albaneză, dar într-un mod diferit. Albaneza este singura limbă care a păstrat numele planetei Saturn pentru noţiunea ‘sâmbătă’: alb. *shtunë*. Chiar pentru ‘duminică’ albaneza păstrează denumirea pentru ‘soare’, în forma *e diel* care se raportează la cuvântul *diell* ‘soare, lumină’. Este vorba de un calc după lat. *solis dies*, care nu s-a păstrat în limbile romanice.

Cu excepţia primelor două zile ale săptămânii – sâmbătă şi duminică –, latina exprimă celelalte cinci zile ale săptămânii cu denumiri bazate pe sistemul planetar: *lunes dies* ‘ziua lunii’, *martes dies* ‘ziua lui Marte’, *Mercurii dies* ‘ziua lui Mercur’, *Jovis dies* ‘ziua lui Jupiter’, *Veneris dies* ‘ziua Venerei’, sistem moştenit de limbile romanice. Astfel, avem în română: *luni*, *marţi* etc. Ca împrumuturi din latină şi calcuri din această limbă, înregistrăm în albaneză: *e hënë*, [*hënë* ‘lună’], calc din lat. *lunis dies*, *e martë* ‘marţi’ (împrumut din latină), *e mërkurë* ‘miercuri’ (împrumut din latină) (cf. Vătăşescu 1995). Originea cuvântului albanez *e enjte* ‘joi’ este necunoscută. Obscură este originea formei albaneze *e premte* ‘vineri’, cu o motivaţie religioasă posibilă, ‘ziua pregătirii’, cu care concordă termenul grecesc *Παρασκευή* = *ετοιμασία* ‘pregătire’.

Denumirile pentru ‘sâmbătă’ şi pentru ‘duminică’ în greacă şi în latină se înscriu în tradiţia creştină. Termenul grecesc *Σάββατο* şi cel latinesc **sambata*, *sambatum* (*sambati dies*) ‘ziua de Sabat, ziua de repaus a evreilor şi a unor secte creştine’, cuvânt împrumutat în latină din ebraică (*schabbat* ‘odihnă’).

Prezentăm în tabel (vezi *infra*, p. 414) denumirile zilelor săptămânii în română, latină, greacă şi albaneză, ilustrând sistemul numeric şi cel planetar.

În ceea ce priveşte materialul inedit din arhiva ALE, am utilizat datele oferite de comitetele naţionale pentru noţiunea **URCIOR (LA OCHI)**. Pentru a evidenţia concordanţele de ordin semantic, am raportat materialul ALE la ALRR–*Sinteză*, vol. I, h. 55 (vezi *infra*, p. 415). Am constat că *urcior* (cu varianta *orzişor*) are răspândire aproape generală în limba română, aşa cum rezultă din harta digitalizată de noi. La originea termenului se află cuvântul lat. *hordeolus* (derivat diminutival de la *hordeum* ‘orz’). O formaţie de acelaşi tip este gr. *κριθαράκι* (derivat diminutival de la *κριθάρι* ‘orz’). Avem aici o veche concordanţă, care s-a produs între latină şi greacă. Acelaşi tip de formaţie o regăsim în fr. *orgelet*, derivat diminutival de la *orge* ‘orz’. În bulgară, *ečemik* înseamnă atât ‘urcior’, cât şi

BDD-A22917 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:19 UTC)

‘grăunte’. În *Dicţionarul etimologic al limbii bulgare*, vol. I, se precizează că, în ceea ce priveşte forma, *ečemik* aminteşte de raportul între fr. *orge* şi *orgelet* (BER I 517, s.v. *ечемик*), de unde rezultă că *ečemik* e un derivat diminutival de la un radical slav care nu avea sufixul *-ik* (v.sl. **jęčmьy*). Această deducţie e sprijinită de termenul din rusă *ячмень*, formă nederivată, care semnifică ‘urcior; grăunte de orz’. Asocierea dintre grăuntele de orz şi urcior se regăseşte şi în alte limbi, unde apar compuse de tipul germ. *Gerstenkorn* ‘urcior; [lit.] grăunte de orz’, termen compus din *Gerste* ‘orz’ şi *Korn* ‘grăunte’.

În dialectul aromân vorbit în Grecia şi în Albania sunt ocurenţi ambii termeni: din latină şi din greacă. Sunt atestaţi izolat *uhĉór*$^{\mu}$, din lat. *hordeolus*, ca şi dr. *urcior*, şi *orʤ*$^{\mu}$ ‘orz’, din lat. *hordeum*, prin remotivare, şi împrumutul din greacă, *κριθαράκι*, cu semnificaţia ‘urcior; [lit.] grăunte de orz’ (ALAR, vol. I, h. 46; vezi *infra*, p. 416). Ei sunt concuraţi puternic de *fĉor*$^{\mu}$ (variantă fonetică a lui *uhĉór*$^{\mu}$), *smiĉóc*$^{\mu}$, *bişór*$^{\mu}$, neatestate în DDA. De asemenea, în localitatea Xirolivadi din Grecia (grai pindean), e atestat *gʤrnuşór*$^{\mu}$, alt termen care are ambele sensuri: ‘urcior’ şi ‘grăunte’. De aici, rezultă raporturile multiple onomasiologice şi motivaţionale între limbile europene.

3. Hărţile lingvistice comentate de noi arată cum conştiinţa motivaţională transcende graniţele lingvistice, fie că este vorba de limbi în cadrul aceleiaşi familii, fie ca este vorba de dialecte şi graiuri în cadrul aceleiaşi limbi. Aşa se explică fărâmiţarea dialectală şi conturarea unor arii motivaţionale care se configurează în mod diferit faţă de cele genealogice. Elaborarea hărţilor lingvistice motivaţionale a fost impusă de constatarea unei „mentalităţi comune” la vorbitori de limbi diferite, din cadrul unei familii sau al mai multor familii de limbi. Semnificaţia hărţilor de motivaţie este însă mai largă, în sensul că aceste hărţi ajută la lămurirea sau corectarea unor etimologii din limbi particulare şi oferă un model de interpretare pentru hărţile din atlasele naţionale şi chiar regionale. Hărţile de motivaţie privesc *dinamica limbii*, punând în evidenţă un aspect mai puţin cunoscut sau mai puţin studiat până în prezent: motivarea semnului lingvistic este un proces permanent, vorbitorii „remotivând” semnul lingvistic atunci când raportul dintre acesta şi realitatea extralingvistică (*referentul*) se opacizează (cf. Saramandu–Nevaci 2008, p. 78).

Din expunerea noastră a rezultat, de asemenea, conturarea unor arii pe care le putem numi „culturale” sau de influenţă culturală, care depăşesc graniţele dintre limbile individuale. În spaţiul sud-est european, asemenea arii s-au conturat încă din antichitate prin influenţa exercitată de greacă şi latină ca limbi de cultură. Româna se înscrie în această arie de influenţă culturală în calitate de limbă romanică, continuatoarea latinei. Prin biserica creştină, această influenţă, pornind din greacă, s-a exercitat asupra ţărilor slave de rit ortodox. O poziţie aparte ocupă albaneza, unde se interferează influenţa latinei cu cea a limbii greceşti, influenţe care, în cazul numelor zilelor săptămânii, s-au suprapus peste un strat precreştin (de ex., alb. *shtunë* ‘sâmbătă’ < *Saturnus*).

Prin conturarea ariilor motivaţioanale, ca şi a celor de influenţă culturală („arii culturale”), *Atlas Linguarum Europæ* deschide noi perspective în geografia lingvistică.

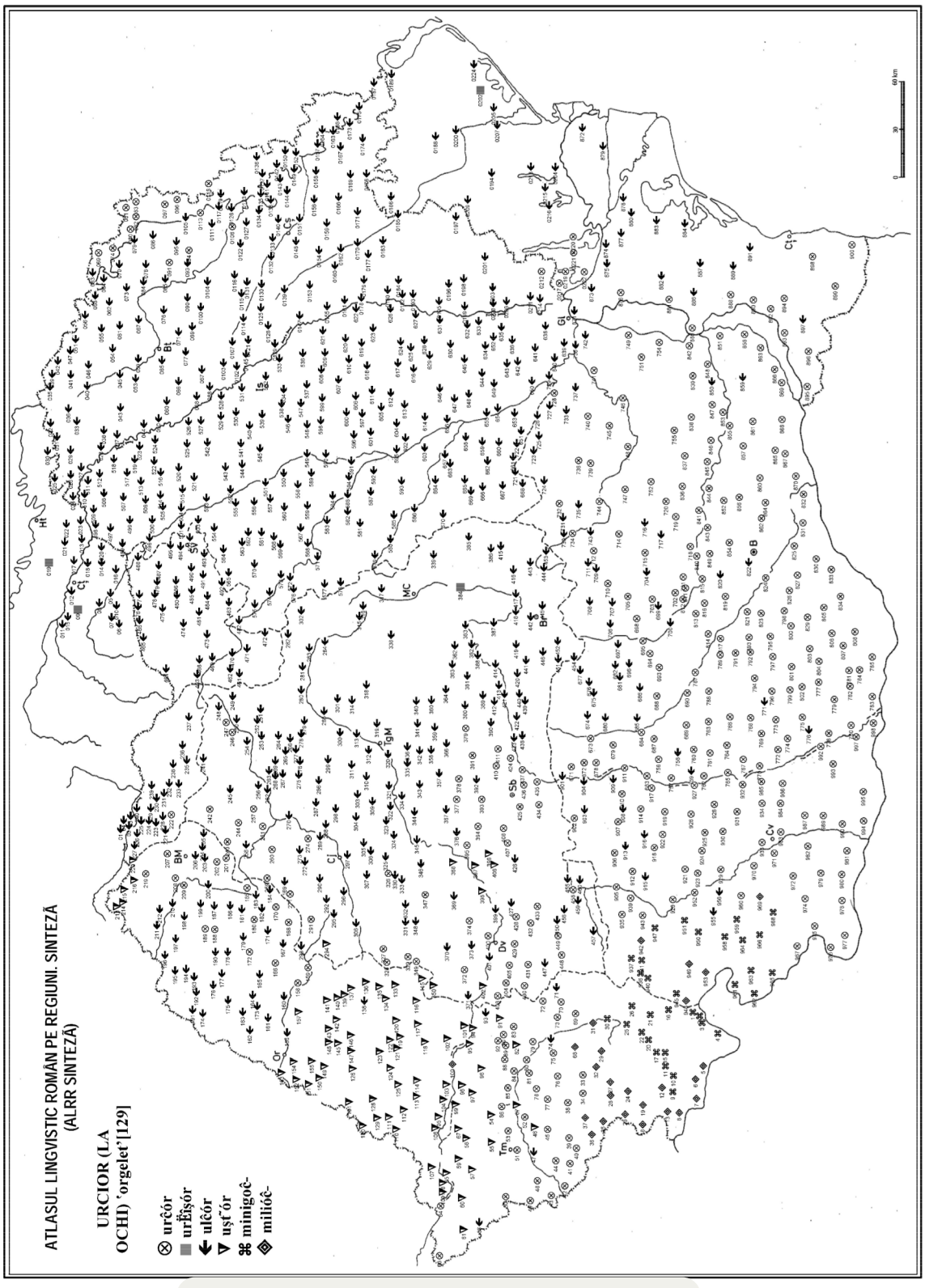
BDD-A22917 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:19 UTC)

Denumirile zilelor săptămânii în română, latină, greacă şi albaneză

	sâmbătă	**duminică**	**luni**	**marţi**	**miercuri**	**joi**	**vineri**	**săptămâna**
greacă	Σάββατο ‘sâmbătă’	Κυριακή ‘duminică’	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	εβδομάδα
latină	*sambata (sambatum) sambati dies ‘ziua de Sabat’	dies dominica ‘ziua Domnului’	lunis dies ‘ziua lunii’	Martis dies ‘ziua lui Marte’	Mercuris dies [= Mercurii dies] ‘ziua lui Mercur’	Jovis dies ‘ziua lui Jupiter’	Veneris dies ‘ziua lui Venus’	septimana
română	sâmbătă	duminică	luni	marţi	miercuri	joi	vineri	săptămână
albaneză	shtunë (< Saturnus)	e diel [diell ‘soare; lumină’] calc după lat. *solis dies*	e hënë [hënë ‘lună’] calc din lat.	e martë împrumut din latină	e mërkurë împrumut din latină	e enjte	e premte posibilă motivaţie religioasă	javë împrumut (*hebdomas*)

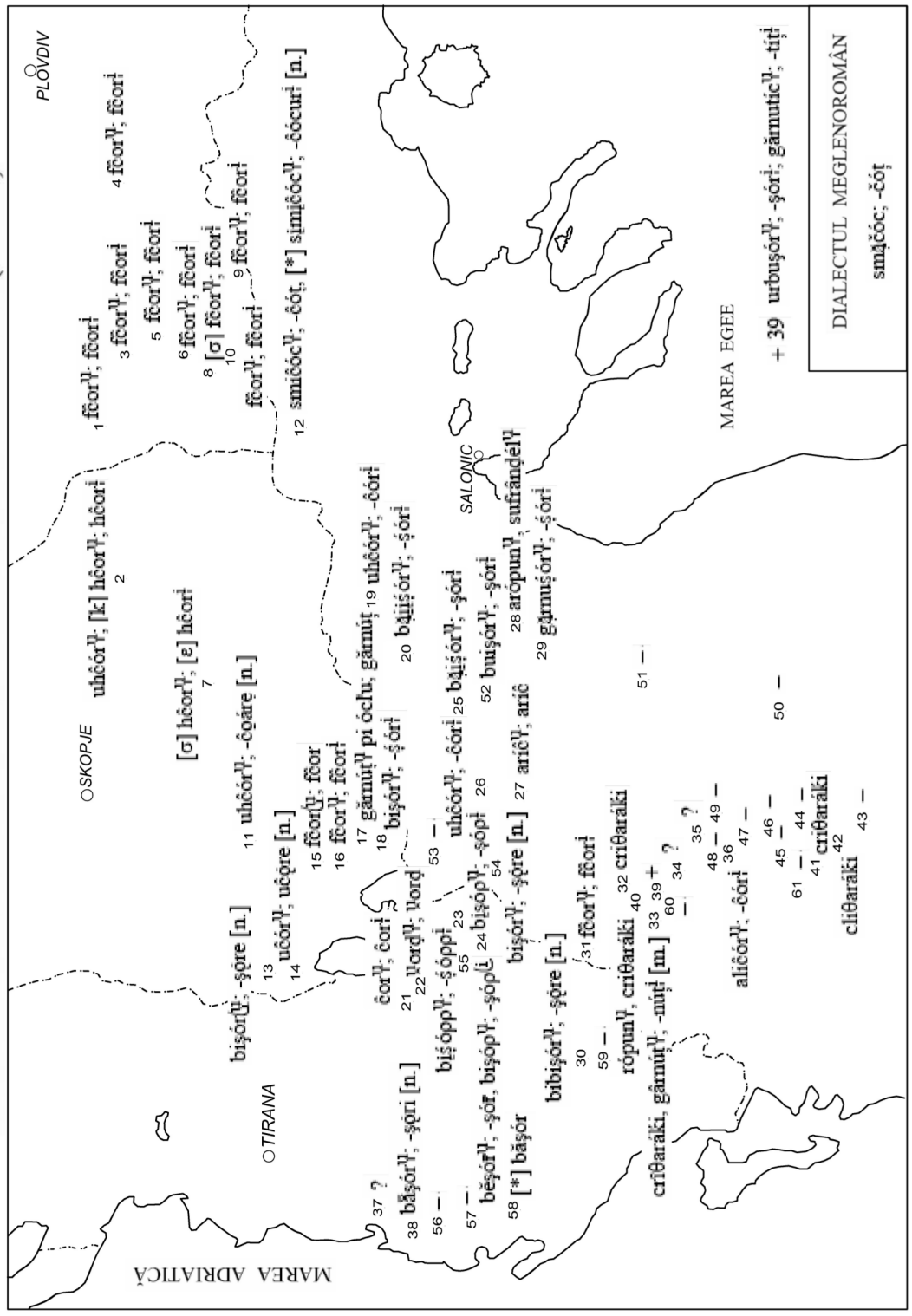
BDD-A22917 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:19 UTC)

URCIOR LA OCHI (după ALRR–*Sinteză*)

BDD-A22917 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:19 UTC)

URCIOR LA OCHI (după ALAR, h. 46)

HARTA 46. URCIOR (LA OCHI), pl. 'orgelet' [129]

BDD-A22917 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:19 UTC)

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SURSE

ALAR = Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân (ALAR)*. Editor: Manuela Nevaci, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014.

ALE I.6 = *Atlas Linguarum Europæ (ALE*), vol. I. *Sixième fascicule. Cartes et Commentaires*, Roma, Poligrafico, 2002.

ALE I.8 = *Atlas Linguarum Europæ (ALE)*, vol. I. *Huitième fascicule. Commentaires*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2014; *Cartes linguistiques européennes*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2014.

ALE I.9 = *Atlas Linguarum Europæ (ALE)*, vol. I. *Neuvième fascicule. Commentaires*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2015; *Cartes Linguistiques Européennes*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2015.

Alinei 1979 = M. Alinei, *The structure of meaning*, in *A semiotic Landscape". Proceedings of the First Congress of the International Association for Semiotic Studies (Milano 1974)*, Berlin, De Gruyter–Mouton, 1979, p. 499–503.

ALRR–*Sinteză* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză.* Coordonator: Nicolae Saramandu, vol. I. Autori: Verginica Barbu Mititelu, Irina Floarea, Mihaela Mariana Morcov, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, Dana Mihaela Zamfir, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007.

BER = *Български етимологичен речник*. Т. 1, Изд. на БАН, София, 1971; Т. 2, 1979; Т. 4, 1995.

Saramandu–Nevaci 2008 = N. Saramandu, M. Nevaci, *Cartes linguistiques motivationelles. De l'ALE à l'AliR et aux atlas linguistiques nationaux*, in „Revue Roumaine de Linguistique", LIII, nr. 1–2, p.78–90.

Vătăşescu 1995 = C. Vătăşescu, *Câteva probleme ridicate de studierea lexicului creştin de origine latină în albaneză şi română*, în *Sud-estul şi contextul european. Mentalitate şi politică*. Buletin IV, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1995, p. 97–106.

ABREVIERI (din ALE)

alb. = albaneză; bashk. = başchiră; basq. = bască; bg. = bulgară; bret. = bretonă; bruss. = bielorusă; cors. = corsicană; cr. = croată; finn. = finlandeză; găg. = găgăuză; germ. = germană; gr. = greacă; ing. = inguşă; kaz. = cazahă; kum. = cumâcă; lat. = latină; lezg. = lezghiană; lith. = lituaniană; nen. = neneţă; oss. = osetă; pol. = poloneză; rut. = ruteană; sb. = sârbă; sloven. = slovenă; sp. = spaniolă; tab. = tabassaatan; tsakh. = ciacur; ukr = ucraineană.

NOTES ON *ATLAS LINGUARUM EUROPÆ* (ALE) (*Abstract*)

Motivational maps concern the dynamic of language, revealing thus a less known or less studied aspect the motivation of the linguistic sign. This is a permanent process since the speakers «remotivate» the linguistic sign when the rapport between this and the extralinguistic reality (the referent) becomes opaque, not transparent.

Cuvinte-cheie: *geolingvistică*, *lingvistică romanică*, *lingvistică balcanică*, *hărţi motivaţionale.*
Keywords: *Geolinguistics*, *Romance linguistic*, *Balkan linguistic*, *motivational maps.*

Universitatea din Bucureşti
Bucureşti, str. Edgar Quinet, 5–7
nicolaesaramandu@yahoo.com

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13
elanevaci@yahoo.com

BDD-A22917 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:19 UTC)